

בניין מקדש ומזבח בלילה הרב ישראל אריאל

כהלכה, ומעשה המצוה כשר בדיעבד. יש לשאול, אפוא, מדוע כותב הרמב"ם - "ועוסקין בבניין מעלות השחר עד צאת הכוכבים", כשברור מדבריו, שמצוה לכתחילה לעסוק בבניין מיד בעלות השחר, ולכאורה דבריו מנוגדים למשנה מפורשת, הקובעת שמעשה המצוה כשר רק בדיעבד?

יתירה מזו! מצינו בדברי הרמב"ם הלכות רבות, שם כתב, שאם עשה אותן אדם אחרי שקיעת החמה ולפני צאת הכוכבים לא יצא ידי חובתו, ומעשה המצוה פסול. הזמן העובר משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים, ממושך, ולדעה מסוימת בגמרא בפסחים צג, ב: "משקיעת החמה ועד צאת הכוכבים [מהלך] חמשת מילין".

וכגון מה שכתב הרמב"ם בהלכות פסולי המוקדשין א, לז: "דם [קרבן] ששקעה עליו חמה ולא נזרק - נפסל הזבח". עוד כתב בהלכות מעשה הקרבנות ד, א: "כל הקרבנות אין מקריבין אותן אלא ביום, שנאמר: 'ביום צוותו את בני ישראל להקריב את קרבניהם' - ביום ולא בלילה! לפיכך אין שוחטין זבחים אלא ביום... וכיון ששקעה החמה - נפסל הדם". ולכאורה מדוע נפסל? הרי הלילה נכנס רק בצאת הכוכבים, כלומר, רק לאחר משך זמן הליכה של חמשה מילין?

עוד כותב הרמב"ם (שבת ה, ג): "המדליק [נרות שבת] צריך להדליק מבעוד יום קודם שקיעת החמה, ונשים מצוות על דבר זה יותר מן האנשים... משתשקע החמה עד שייראו שלשה כוכבים בינוניים - הוא הזמן הנקרא 'בין השמשות'... והעושה מלאכה [כגון הדלקת נרות] בין השמשות בערב שבת ובמוצאי שבת בשוגג - חייב חטאת מכל מקום".

לאור האמור, שמעשה מצוה הנעשה אחרי שקיעת החמה פסול, היה צריך הרמב"ם לדייק בהגדרת הזמן, ולומר, שאסור לבנות מקדש אחרי שקיעת החמה, שכן משעת שקיעה והלאה כל מה שנבנה פסול, כגון שבנו נדבך בהיכל או במזבח, ויש להסיר את האבנים ולבנותן מחדש? אולם כאמור כותב הרמב"ם, שלכתחילה - "עוסקין בבניין מעלות השחר עד צאת הכוכבים!" והרי פסוק מפורש הוא: "וביום הקים את המשכן?"

למעשה קיימת סתירה נוספת ברמב"ם, והסתירה נדונה באחרונים, שכן, בהמשך להלכה דלעיל, ש"אין בונין את המקדש בלילה", הוסיף הרמב"ם וכתב באותה הלכה: "הכל חייבין לבנות ולסעד בעצמן ובממונם - אנשים ונשים - כמקדש המדבר". מעתה, שמצות עשה לבנות מקדש ביום ולא בלילה, נמצא, שמדובר במצות עשה שהזמן גרמא, ואיך כתב הרמב"ם שנשים חייבות בבניין, והרי מדובר במצות עשה שהזמן גרמא?

שני מושגים שונים הם: 'בניין המשכן' ו'הקמת המשכן'

למעשה מצינו דוגמא של בניין מזבח בלילה, כמובא בספר שופטים (ו, כז) שם נאמר: "ויקח גדעון עשרה אנשים מעבדיו [לבניין

כאמור הספר שלפנינו מעורר למחשבה ולליבון הדברים לאשורם. לפיכך, ברשות המחבר, נראה לענ"ד להרחיב מעט במה שכתב ב'שער ראשון' (הלכות מזבח העולה פ"א ה"ח). שם דן המחבר בשאלת בניין המזבח בלילה, והביא את הדעה המקובלת, שאין לבנות מקדש בלילה. עיין בהערה שם שהביא גם דעה אחרת בעניין זה, שיש מי שכתב, שניתן לבנות מקדש בלילה.

מדובר למעשה בשאלה כללית הנוגעת למקדש, ומן הראוי לתת עליה את הדעת. השאלה מתבקשת במיוחד באשר לבניין המקדש בזמן הזה, שכן, כידוע, עם התפתחות אמצעי התאורה בעולם נשתנה אופי החיים של היחיד והציבור. מתברר, שלא כבעבר, רבות מן הפעולות של הפרט והכלל מתקיימות דווקא בלילה, כגון שמחות משפחתיות, כנסים חשובים ועצרות בכירות, וכך גם פעילות עסקית וכלכלית מתנהלת בלילות. רבים מן המפעלים הגדולים עובדים בשלש משמרות ביום ובלילה, וכך גם בנייני קומות נבנים לגובה ביום ובלילה בלא הפסק, הכל תוך שימוש באמצעי תאורה.

מכאן הצורך לחזור ולבדוק את מקור המימרא בגמרא (שבועות טו, ב): "אין בניין בית המקדש בלילה", למה בדיוק התכוונו חז"ל במאמרם זה.

בניין המקדש: האם יש לבנותו מהנץ החמה, או שהבניין אפשרי מעלות השחר?

כאמור, מחבר הספר שלפנינו דן בשאלה, האם אפשר לבנות מזבח בלילה, זאת לאור ההלכה המובאת ברמב"ם (בית הבחירה א, יב) האומרת: "אין בונין את המקדש בלילה, שנאמר: 'וביום הקים את המשכן' - ביום מקימין לא בלילה". מהלכה זו מתחייבת מסקנה, שאין לבנות מזבח אלא בשעות היום, כלומר משעת הנץ החמה עד שקיעת החמה.

יש להעיר עם זאת, שלמרות הקביעה שאין בונים בלילה, מוסיף הרמב"ם הלכה: "ועוסקין בבניין מעלות השחר עד צאת הכוכבים". הרמב"ם קובע זאת כמצוה לכתחילה, להזדרז ולהתחיל לבנות כבר בעלות השחר. הדבר תמוה, שכן, מדברי המשנה במגילה (ב, ד) משתמע, שמצוה שחיובה ביום, וקם אדם מישראל וקיים אותה מיד בעלות השחר, אינו יוצא ידי חובה אלא בדיעבד. זה לשון המשנה: "אין קורין את המגילה, ולא מלין ולא טובלין... עד שתנץ החמה. וכולן שעשו משעלה עמוד השחר - כשר". מפרש שם הרמב"ם: "על קריאת המגילה ביום הוא אומר: 'אין קורין עד שתנץ החמה', שנאמר: 'והימים האלה'. ואמר במילה: 'וביום השמיני'... [למרות האמור] חשבנו את היום מעלות השחר, לפי שנאמר בעזרא: 'מעלות השחר עד צאת הכוכבים', וקרא [הפסוק] זמן זה - 'יום', והוא אומר: 'והיו לנו הלילה משמר, והיום מלאכה'. וכל זה למי שעבר ועשה! ובשעת הדחק. אבל לכתחילה - אחרי עלות השמש". מן הלשון "עבר ועשה" משתמע, שאדם שקיים את המצוה מיד בעלות השחר - לא נהג

זה מה שכותב הרמב"ם: "אין בונין את המקדש בלילה [פירוש: אין מקימים] שנאמר: 'וביום הקים את המשכן' - ביום מקימין - לא בלילה".

לאור האמור, כשיש אפשרות לעשות כלים בלילה, ואף לבנות את המקדש עצמו בלילה כך ראוי לכתחילה. כך כותב הרמב"ם בקשר לבניין בית כנסת (הלכות תפילה יא, יב): "אין סותרין בית הכנסת כדי לבנות אחר במקומו... אבל בונין אחר [חדש] ואחר כך סותרין זה, שמא יארע להם אונס ולא יבנו... אבל אם חרבו יסודותיו או שנטו כתליו ליפול - סותרין אותו מיד, ומתחילין לבנות במהרה ביום ובלילה, שמא תדחק השעה וישאר חרב". מעתה, אם בבית כנסת שחרב מצוה לבנותו ביום ובלילה, על אחת כמה באשר לבניין בית המקדש, אם רק אפשר - כגון שיש אמצעי תאורה מקובל היום - מצוה לבנותו ביום ובלילה.

"אין בניין בית המקדש בלילה" - מחלוקת ראשונים: יש מפרשים ש'בנייה' כל שהיא אסורה, ויש אומרים שה'הקמה' היא שנאסרה.

מכאן גם מובנים דברי הגמרא בראש השנה ל, א; שם נזכרת אפשרות שמקדש נבנה בלילה: "דאיבני [המקדש] בחמיסר סמוך לשקיעת החמה. אי נמי - דאיבני בליליא". רש"י בסוגיא מעלה קושיא עצומה: "ואם תאמר: היכי משכחת לה דאיבני בליליא, והא קיימא לן במסכת שבועות (טו, ב) דאין בנין בית המקדש בלילה!" ותשובתו: "הני מילי - בניין בידי אדם, אבל בניין העתיד לבא - בידי שמים הוא". רש"י הבין את האיסור כפשוטו, שאסור לבנות מקדש בלילה, ולכן נאלץ להגיע למסקנה, שמדובר במקדש שייבנה בידי שמים, ומקדש כזה לדעת רש"י אפשרי שייבנה בלילה.

כידוע, תמהו רבים על פירוש זה ברש"י, שכן, כלל גדול בתורה קובע: "לא בשמים היא!" (ראה אנציקלופדיה 'מגילת בית המקדש' ערכים: 'מקדש בידי אדם', 'מקדש בידי שמים' ועוד). אך לאור האמור, קושיית רש"י מעיקרא ליתא, כי מעולם לא נאמר בגמרא שיש איסור לבנות מקדש בלילה, להיפך! הגמרא קובעת בפשטות: "דאיבני בליליא!" זאת, בהמשך לדברי רבי יוחנן בן זכאי בגמרא שם האומר: "מהרה יבנה המקדש". הגמרא מדברת על מציאות שישראל יזדרזו לבנות מקדש אפילו בלילה, שכן מצוה להזדרז ולבנות מקדש ביום ובלילה. לכך בדיוק חשב רבי יוחנן בן זכאי, שכאשר יזדרזו ישראל ויבנו מקדש במוצאי יום טוב ראשון של פסח, עלולים הם להכשל באכילת תבואה מן החדש למחרת, ולכן התקין תקנה לאסור את כל יום ששה עשר בניסן באכילה מן התבואה החדשה, למנוע מכשול בעתיד.

בניין המקדש בלילה: בידי אדם - או בידי שמים?

למעשה רש"י עצמו היה יכול לשאול ולתרוץ באופן שונה, כדי להימלט מן התירוץ שמקדש נבנה בלילה בידי שמים, והיה יכול לומר כדלהלן: "ואם תאמר: היכי משכחת לה דאיבני בליליא, והא קיימא לן במסכת שבועות (טו, ב) דאין בנין בית המקדש בלילה!" והיה יכול להשיב: "הני מילי - הקמת קרשי המשכן כבימי משה, ככתוב: 'וביום הקים את המשכן', וזו נאסרה, אבל הבנייה ועשיית הקרשים במשכן

[המזבח]... ויהי כאשר ירא את בית אביו ואת אנשי העיר מעשות יומם ויעש לילה. וישכימו אנשי העיר בבקר והנה נותץ מזבח הבעל... ואת הפר השני העלה על המזבח הבנוי". אולם מזבח זה שבנה גדעון אינו מזבח במקדש אלא מזבח שנבנה בהוראת שעה.

לפיכך לענייננו נראה, שהתשובה המתבקשת היא, שיש לחלק בין בניין המשכן, לבין הקמת המשכן. כלומר: באשר לבניין חלקי המשכן או המקדש, כגון, עשיית כלים, קרשים למשכן, וכך לחצוב אבנים למקדש, את זאת מצוה לעשות ביום ובלילה, זה מה שכתב הרמב"ם, שלכתחילה יש לנצל כל רגע ביום לבניין, וכלשונו - "עוסקין בבניין מעלות השחר עד צאת הכוכבים!" לדעת הרמב"ם ניתן לבנות מקדש בכל שעות הלילה, אלא שבעבר, בהעדר אמצעי תאורה כבימינו הדבר לא היה מעשי, לפיכך, בלית ברירה מסיימים את המלאכה בצאת הכוכבים.

לא כן באשר להקמת המשכן וחונכתו, כלומר, כאשר הוכנו כבר כל הקרשים היריעות, הבגדים והכלים, והמלאכה נשלמה, כשבאים להקים את הכל ולצרף את הפרטים לשלימות אחת, ולערוך את חנוכת המשכן להתחלת עבודת הכהנים, על כך מדבר הפסוק ואומר: "וביום הקים את המשכן". שכן ההקמה צריכה להיות דווקא ביום.

וראה במדבר רבה (יב, יד) שם מתואר שבכ"ג באדר התחילו ימי המילואים, "וכל שבעת ימי המילואים היה משה מעמיד את המשכן בכל בוקר ובוקר, מושחו, ומקריב, ומפרקו. אותו היום [ראש חודש] העמידו ומשחו ולא פרקו: 'ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן': אי זה יום זה? - ראש חודש ניסן! שנאמר: 'ויהי בחודש הראשון בשנה השנית באחד לחודש הוקם המשכן'. אמר רבי זירא: מהו 'ביום' -? מכאן שהקמת הלילה היתה פסולה לעבודת היום!" כך גם בירושלמי יומא א, א; אומר רבי זעורה: "זאת אומרת שהקמת הלילה פסולה לעבודת היום".

נמצא, שהמצוה של בניין המשכן והמקדש מתקיימת ביום ובלילה, ורק ה'הקמה' והחנוכה היא שצריכה להיות ביום.

אכן, ראה ילקוט שמעוני בהעלותך רמז תשכג: "וביום הקים את המשכן כסה הענן" ['הענן' ב'הא' הידיעה]: אותו ענן שנגלה עליו על הר סיני [הוא שכיסה את המשכן]. משל למה הדבר דומה? למלך שהיה לו אוהב. שלח ואמר לו: התקן עצמך שאני בא אצלך - יום פלוני! לא האמין אותו האוהב. חזר ואמר: אפילו הוא בא אצלי [אם יבוא המלך - יבוא] כדמות הדיוט או בלילה. ידע המלך מה אמר אוהבו - שלח לו: חייל! ביום אני בא אצלך - בפרהסיא! והסוס שרכבתי עליו ביום שנעשיתי מלך [עליו] אני רוכב, ופורפירא שנזרק עלי ביום שנעשיתי אגוסטוס [אותה] אני לובש ובא אצלך, כדי שידעו הכל מהו חיבתך עלי... כך אמר להם הקדוש ברוך הוא: 'ועשו לי מקדש ושכנתי בתוכם'. היו ישראל תמהין: 'האמנם ישב אלהים על הארץ'?! אמר להם: חייכם! בפרהסיא אני בא אליכם!... [ככתוב]: 'וביום הקים את המשכן כסה הענן את המשכן'... אמר אביי: מנין שאין בניין בית המקדש בלילה [אין מסיימים את בניינו בלילה]? שנאמר: 'וביום הקים את המשכן' ביום מקימין בלילה אין מקימין".

היא שיש להזדרז בבנין המקדש, מצוה לבנותו מעלות השחר עד צאת הכוכבים. יתר על כן, אם יש אפשרות בידם, כגון, שיכולים להאיר את אזור הבנייה באמצעי תאורה כבימינו, מצוה לבנותו גם בלילה - וכפי שקובעת הגמרא במפורש "דאיבני בליליא" - לפיכך כתב הרמב"ם שגם בבית כנסת, מצוה לבנותו ביום ובלילה, ככל שהדבר ניתן.

'זריזין מקדימין למצוות' בכללן, ובמיוחד בבניין המקדש מקום השראת השכינה

דומה, שעיקר ההדגשה ברמב"ם היא במה שכתב, שצריך לבנות את בית הכנסת "במהרה". זאת, על פי מה שאמרו חכמים בעניינו של משה רבינו (שמות רבה יא, א): "חזית איש מהיר במלאכתו" - זה משה שהיה מהיר במלאכת המשכן". כך גם דרשו חכמים בעניינו של שלמה, בונה המקדש הראשון, כמובא בשיר השירים רבה (א, ה): "חזית איש מהיר במלאכתו" - זה שלמה בן דוד... שהיה זריז בבנין בית המקדש... 'ויבנהו שבע שנים'... 'ואת ביתו בנה שלמה שלש עשרה שנה'... בבנין ביתו נתעצל, בבנין בהמ"ק היה זריז".

כך גם נראה מן העצה שנתן בבא בן בוטא להורדוס כמובא בבבא בתרא ד, א; שם מתואר, שהורדוס חשש מלהתחיל בבניין המקדש מאימת מלכות רומא, לפיכך הציע לו בבא בן בוטא: "שדר שליחא, וליזיל שתא וליעכב שתא ולהדר שתא, אדהכי והכי סתרת ליה ובניית ליה", כלומר: תשלח שליח לרומא לבקש אישור לבניין, וילך שנה ויתעכב ברומא שנה ויחזור בשנה שלישית, ובין כך ובין תספיק לסתור את הבניין ולבנותו מחדש, ובכך תקבע עובדה שאינה ניתנת לשינוי. נמצא, כנ"ל, שבעניין בניין המקדש יש להזדרז ואם ניתן לסיים אותו תוך שלש שנים כך ראוי. הדברים אמורים בכל מצוה, וכדברי חכמים (יומא כח, ב): "זריזין מקדימין למצוות", ובמיוחד בעניין בניין המקדש, המיוחד להשראת השכינה ולקיום מאתיים המצוות המתקיימות בחצרותיו, בוודאי יש לעשות הכל לבנותו בזריזות ככל האפשר.

למסקנה: באשר לבניין המקדש בלילה, לא מצינו מצוות עשה המחייבת לבנות מקדש ביום דווקא, להיפך, מצינו בדברי חז"ל קביעה פשוטה: "דאיבני בליליא". נמצא שדעת חז"ל היא, שלא רק שאין מניעה מלבנות מקדש בלילה, אלא אף מצוה יש בדבר, שכן יש להזדרז ככל האפשר בבנייה. ומה שדרשו חז"ל בתלמוד: "'וביום הקים את המשכן', ביום מקימו, בלילה אין מקימו", הכוונה היא, לסיום המלאכה ולחנוכת המקדש. שכן, מועד סיום ההקמה צריך להיות ביום, בפרהסיא ברוב עם, כבעת חנוכת המשכן בימי משה, וכמו שעשו ישראל בחנוכת המקדש בימי שלמה המלך. וכך פוסק הרמב"ם להלכה.

ובמקדש - אלו מותרים ביום ובלילה". בכך היה יכול ללכת בשיטת הרמב"ם, שכתב: "אין בונין [מקימים] את המקדש בלילה, שנאמר: 'וביום הקים את המשכן' - ביום מקימין - לא בלילה". ולדעתו, החיוב שנאמר הוא: להקים ולחונך מקדש ביום ולא בלילה, שכן, כאמור, מצות חינוך המקדש חייבת להתקיים ביום ובפרהסיא. לעומת זאת, הבנייה עצמה בלילה מעולם לא נאסרה.

המעין היטב בלשון הגמרא במסכת שבועות טו, ב; ימצא, שלכך התכוונו חז"ל: "אמר אביי: מנין שאין בניין בית המקדש בלילה? שנאמר: 'וביום הקים את המשכן', ביום מקימו, בלילה אין מקימו". עיין בגמרא שם, שהדיון כולו נסוב על קידוש העזרה, כלומר, אין מדובר על בניית נדבך בכותל ההיכל, או בניין אבנים בחומת המקדש, שכן בנייה זו אפשרית בלילה, אלא הסוגיא מדברת על מציאות של הרחבת העזרה, ובצורך לקדש את רצפת העזרה לאחר שהרחיבו אותה. הרחבת העזרה קשורה לקרבן הנאכל על ידי הכהנים בתחום העזרה המורחבת. על מציאות כגון זו, הוא שאמר אביי: "ביום מקימו, בלילה אין מקימו".

ולהיפך תמיהה גדולה על רש"י, שהסביר את דברי הגמרא כאילו חל איסור לבנות דבר במקדש בלילה, דבר שאין לו מקור בפסוקים ובדברי חז"ל.

בניית בית כנסת - ביום ובלילה - כבניין בית המקדש

מעשה מתבאר גם דעת הרמב"ם דלעיל בענין בניית בית כנסת, שאם "חרבו יסודותיו או שנטו כתליו ליפול - סותרין אותו מיד, ומתחילין לבנות במהרה ביום ובלילה, שמא תדחק השעה וישאר חרב". פרשני הרמב"ם חיפשו מקור לדבריו. יש מי שכתב (תורת חיים בבא בתרא ג, ב): שלמדו זאת מן העובדה המובאת בגמרא שם, שרב אשי הניח את מיטתו בבית הכנסת - "שאפילו בלילה היה עומד שם להשתדל ולזרז את הפועלים שיבנוהו כל הלילה. ולא רצה לישון בביתו שינת קבע שמא יתרשלו הפועלים בלילה, לכך 'עייל לפורייה להתם', לעמוד עליהן ולזרז אותן גם בלילה... עד דמתקין ליה שפיכי [מרזבים]". אולם המעיין בגמרא שם לא ימצא שהפועלים עבדו בלילות לבנות כתלים או גג, שכן כאמור, בעבר הדבר היה בלתי אפשרי.

ונראה שהרמב"ם למד זאת מבית המקדש - כדין שאר הלכות בית כנסת הנקרא 'מקדש מעט', ומצינו, שהלכות רבות מהלכות בית כנסת נלמדות מבית המקדש. ראה מה שכתב הרמב"ם בהלכות תפילה יא, יא: "בתי כנסיות ובתי מדרשות שחרבו - בקדושתן הן עומדות, שנאמר: 'והשימותי את מקדשיכם'. אף על פי שהן שוממין בקדושתן הן עומדין". כך גם למדו חכמים שיש מצות 'מורא מקדש' לא רק במקדש אלא גם בבתי כנסיות ומדרשות. מעתה, שההלכה